

ÇOCUK EĞİTİMİNDE DİNİ MOTİFLER*

(Okul Öncesi Çağ)

Religious Motifs in Child Education (Pre-School Age)

Dr. Muallâ SELÇUK

A. Ü. İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi ve Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı

SUMMARY

The purpose of this research is to construct a programme of religious education consistent with the total development of the children. The emotional and intellectual development of the child and the ways in which he learns were taken into consideration.

The whole research has been based on the following two points:

- 1. For what kind of religious teaching are the children ready at various stages of their development?*
- 2. What are the possible means, that is to say, methods and materials, which will contribute positively to the religious development of children?*

Child's ability to understand religious concepts and to think according to them develops in various

stages. It is of cardinal importance to perceive the manner and the mode of the child's thinking and feeling at each stage of his development.

We hold the opinion that if the above requirements are not met, religious teaching in general will be minimal. It is only after this insight that we can re-organize our religious teaching curriculum in such a way that befits emotional and intellectual needs of the child in every stage of his development. In addition, the child's experience must be taken into consideration within the context of religious education.

Finally it should be added that an attempt has been made to develop «A Developmental Model of Religious Teaching» for pre-school and primary school levels.

A. Problem Durumu

Günümüzde çocukların ruh sağlıkları yerinde ve insancıl kişiler olarak yetişmeleri için daha fazla çaba sarfedilmektedir. Artık çocuğun dünyasına girilmiş, onun ruhunun gerçek zenginliği anlaşılmaya başlanmıştır. Bir zamanlar çocuğa «ihmal edilebilen bir varlık» veya «küçük çapta bir erişkin» gözüyle bakılmaktaydı, şimdi gelişimin geçirdiği evreler bilinmekte ve eğitim bu evrelerin özelliğine göre düzenlenmektedir. Eğitim yöntemleri, araç, gereç ve malzemeleri de yeniden ele alınmakta, değiştirilmekte ve geliştirilmektedir. Çocuk sanki yeniden keşfedilmektedir.

Dünyada yapılan bilimsel araştırmaların sonuçları, çocukluk yıllarında kazanılan davranışların büyük bir kısmının yetişkinlikte, bireyin kişilik yapısını, alışkanlık inanç ve değer yargılarını biçimlendirdiğini ve sağlam bir kişiliğin temelini ilk çocukluk yıllarında atılabileceğini

göstermiştir. Araştırmacılar "ilk izlenimlerin" kişinin hayatında yapabileceği büyük ve sürekli etkilere dikkat çekmektedirler. Bu nedenle, Psikolojik Danışma, Rehberlik, Klinik Psikoloji gibi insanların daha sağlıklı yetişmelerine yardımcı amaçlayan hizmet dalları hızla gelişmektedir. Çocuğun Antropolojisi ve Pedagojik Antropoloji gibi bilimler de eğitim ve öğretimi daha güçlü kılacak görüş ve tecrübeleri belirlemeye çalışmaktadır. Böylece çocuklara verilecek bilgilerin içinde buldukları yaş grubunun özelliklerine, ihtiyaçlarına ve kapasitelerine uygun düşmesi sağlanmaktadır.

Çocuklar hakkındaki klasik bilgilerimize günden güne yenileri eklenmekte, bu arada çocukların «din problemi» de incelenmektedir. Çocukların dinî gelişimi, bu gelişimi etkileyen faktörler, zihinlerinin, ruhlarının ne tür bir eğitimi kabullenebileceği vb. konularda kuramlar, yöntemler geliştirilmekte, eğitici durumunda olan-

* Bu yazımızda işlenen bilgiler Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayınlanacak olan «Okul Öncesi ve Okul Çağı Çocuğunun Eğitiminde Dinî Motifler» adlı doktora tezimize dayanmaktadır (M.S.).

ların, küçüklerin dinî gelişiminden haberdar olması, hangi yöntemin din eğitimi yararlı, hangi yöntemin dinî gelişimi tahrib edici olduğu ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Memleketimizde ise din eğitimi ve öğretimi alanında bu tür çalışmaların epeyce gecikmiş olduğunu söyleyebiliriz. Eğitimin amacı insanın doğuştan getirdiği yeteneklerini sıra ile değil, birlikte ele alarak doyurmak ve geliştirmektir. Din eğitimi, çoğu zaman yön verici öğütler, emir ve yasaklar, söyletilmesi ve ezberletilmesi gereken kurallar bütünü olarak ele alındığından, kişilik gelişimine beklenen olumlu tesiri yapamamaktadır. Bilgilerin katı kalıplar içerisinde verilmesi çocuğun ileride yeni bilgileri kazanma imkanlarına set çekebilme, çocuğun zihni körelebilmekte veya yanlış yönde sapsulara rastlanabilmektedir. Halbuki din, ilmihâl bilgilerinden ibaret değildir. O sadece korku, sevgi veya bağlanma ihtiyacı ile de açıklanamaz. Din bir yönüyle iman, bir yönüyle amel, diğer bir yönüyle de duyguyu içine alan, bütünlük arzeden bir yapıya sahiptir.¹ Dinin bu çeşitli boyutlarını dikkate almayan dar bir bakış açısı bütünlüğün bozulmasına sebep olmaktadır. Dinin sadece bilgi veren boyutu görüldüğünde akla önem verilmekte, olgunun psikolojik yönü ihmal edilebilmektedir. Bazı durumlarda da, bilgi veren yönün aleyhine olacak şekilde ahlâk ve duygu konusu ön plana çıkmaktadır. Çocuğun din eğitimi böyle tek yanlı bir bakış açısı sakıncalıdır.

Günümüzde çocuğun din eğitimi ve öğretimi ile ilgili olarak geliştirilen teorilerde şu fikir üzerinde önemle durulmaktadır: "Çocuklara erken yaşta din hakkında bilgi verilmez gerekçesiyle din öğretiminin ileriki yaşlara tehir edilmesi doğru değildir. Din, farklı motiflerine ayrılmalı, din öğretimi öğrencilerin kavrayışını gözönünde bulundurularak, yıllara göre programlanmalıdır. Böylece öğrenciler her geçen yıl, dinin bütünü hakkında biraz daha doğru bilgi sahibi olacaklardır".²

Din olgusunun iman, ibadet ve ahlâk esaslarına ait malzemesi belli gelişim basamağında işlendiğinde, çocuklar için daha etkili olur. Bir örnek vermek gerekirse, Spodek'in deyişiyle, ne kadar uygun ahlâkî kurallar söylenirse söylenir, henüz «kuralları yorumlama basamağına» erişmemiş bir çocuğun ahlâkî muhakeme yapması mümkün değildir.³ Çocuğun ahlâk gelişiminin belli aşamaları vardır. Gelişimin herhangi bir evresindeki eksiklik bir sonraki evreye geçmekte ve hatta gelişim bir

basamakta donabilmektedir. Yaşamının sonuna kadar baskı ahlâkından başka ahlâk biçimi tanımamış yetişkinler vardır.

Çocuğun gelişim düzeyine uygun olmayan, ilgi ve ihtiyaçlarına cevap vermeyen bir program yalnızca öğretimi başarısız kılmakla kalmaz aynı zamanda çocuğun gelişimini de büyük ölçüde etkiler. Öyle kritik dönemler vardır ki, gecikilir ya da uygun yoldan yaklaşılmazsa onarılmaz yıkımlarla sonuçlanır.⁴ Bilgiyi uygun dozda, çocuk almaya hazırken ve alabileceği kadar verebilmek bütün eğitimcilerin olduğu kadar din eğitimcilerinin de sorunudur.

Çalışmanın problemi şudur: Gelişim özellikleri, ilgi ve ihtiyaçları gözönünde bulundurularak, okul öncesi ve okul çağı çocuğunun eğitiminde yer alabilecek dinî motifler neler olabilir? Çocuk, gelişiminin hangi evrelerinde hangi dinî muhtevaya hazırdır?

Yukarıda belirtilen problem esas alınarak çalışmanın amacı şöyle belirlenmiştir:

B. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın temel amacı; okul öncesi ve okul çağı çocuklarının gelişim özelliklerini, dinî duygu ve düşüncelerinin uyanmasını, gelişmesini sağlayan sosyal, zihinsel ve duygusal faktörleri ortaya koyarak bu yaş grubuna verilecek din eğitimi ve öğretimin planlanmasına yardımcı olacak bilgi birikimini sağlamak ve bu yönde çözüm öneriler getirmektir.

Çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Okul öncesi ve okul çağı çocuklarının ilgi, ihtiyaç ve kabiliyetleri nelerdir?
2. Çocukların dinî duygu ve düşüncelerinin gelişimi nasıldır?
3. Çocuklar gelişimlerinin farklı basamaklarında nasıl bir din öğretimine hazırdır?
4. Yetişkinler, küçüklerin dinî sorularını cevaplandırırken nelere dikkat etmelidir?
5. Çocukların ruh ve zihin sağlıklarını yıpratmadan hazırlanmış düzeylerine uygun din öğretiminin yöntem ve muhtevası nasıl seçilmelidir?
6. İlköğretimde zorunlu ders olarak okutulan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi öğrencilere nasıl

1. Aydın, *Din Felsefesi*, ss.4-6; Yaparel, «Dinin Tanımı Mümkün mü?» s.413.
 2. Holm, *Teaching Religion in School*, pp. 7-10; Grimmit, *What Can I Do in R.E.*, pp.47-48; Bastide, *Religious Education*, p.26 Smart, *Explicit Religion* p.129.
 3. Spodek, *Teaching in the Early Years*, p.159.
 4. Oates, *Religious Factors in Mental Illness*, pp.2-3.

yaklaştırılabilir ve onların zihin kabiliyetlerinin, kişiliklerinin gelişmesine nasıl bir katkıda bulunulabilir?

Araştırma yalnız alandan bilgi toplamayı amaçlayan istatistiksel bir sınırın ötesine giderek, bulgular üzerinde yorum yapmayı ve bazı model-öneriler getirmeyi hedeflemektedir. Araştırmanın amaçları doğrultusunda toplanıp işlenecek verilerin, geliştirilecek önerilerin çocuğun din ve ahlak öğretimine ilişkin sorunlarımıza, sınırlı da olsa, ışık tutması ümid edilebilir. Çünkü, çocukta din duygusu, onu karşılayacak muhteva ve o muhtevanın yaşlara göre verilmiş biçimi ile ilgili çalışmalarımız, bilimsel yaklaşımlarımız yok denecek kadar azdır. Bu konudaki bilgilerimiz yeterli ve güvenilir kanıtlara dayanmaktan uzaktır. Hiç şüphesiz, değerli tecrübeler vardır, fakat bunlar dağınıktır derlenmeye muhtaçtır.

Ayrıca bu çalışma, din ve ahlak öğretiminin iyileştirilmesi yolundaki çabalarımızda öğretmenlerin görüş ve tecrübelerini de yansıtacağından bu yaş grubu için geliştirilecek plan ve programların hedefine ulaşmasına da katkıda bulunabilir.

C. Bilgi Toplama Kaynak ve Araçları

Böyle bir çalışmaya başlarken, ilkin kendi çocuklarımızın din gelişim seviyelerini, gelişim basamaklarını, bu alanda yapılan araştırmaların ışığı altında incelemek yolunu seçmiştik. Ne varki, ülkemizde, çocukta din düşüncesi ve duygu gelişimi konusunda bazı genellemelere ve sağlıklı yargılara varabilmemizi sağlayacak yeterli düzeyde araştırma olmadığını çalışmalarımız ilerledikçe daha iyi anladık. Bu durum karşısında zorunlu olarak konuyla ilgili, diğer ülkelerdeki araştırmaları değerlendirmek ve yeri geldikçe elimizdeki bulguları bu araştırmalarla karşılaştırmalı olarak inceleme yolunu daha sağlıklı ve güvenilir bir yol olarak seçtik.

Eğitim ve öğretim faaliyetlerinin planlanmasında toplumsal etkenlerin, gelenek ve göreneklerin etkisi büyük olmakla birlikte, temel pedagojik ilke ve yöntemlerin evrensel olduğu görüşü yaygındır. Dünyanın çeşitli ülkelerindeki araştırma sonuçları ve bunlara dayalı olarak geliştirilen öneriler, her çocuk için yüzde yüz geçerli olmayabilir, fakat hepsi de bir gerçeği yansıtmaktadır. Bütün bu bulgular eğiticiye yol gösterici niteliktedir. Örneğin Gelişim Psikolojisi'nin sonuçları bütün ülkelerde ortaklaşa kullanılabilir. Çünkü dünyanın her yerinde çocuklar okuma, yazma, matematik, çevresini anlama ve düşünmeyi öğrenmek durumundadırlar. Bulguların her kültürden ve dinden toplumların kullanışı ile farklılaşacağı tabiidir.

Çocukluk çağına kendine has özelliklerinin eğitim ve öğretimde dikkate alınması gereği, Çocuk Psikolojisi,

Eğitim Psikolojisi, Eğitim Felsefesi, Eğitim Sosyolojisi, Din Psikolojisi ve Din Sosyolojisinin araştırmalarının bulgularından yararlanmayı zorunlu kılmıştır.

Yazılı kaynaklara dayanılarak konu çeşitli boyutlarıyla ortaya konduktan sonra, çalışma "İlköğretimde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinin Verimliliği" ni değerlendiren bir alan araştırması ile desteklenmiştir.

D. Bulgular ve Yorum

Bu çalışmada, çocukluk dönemi din açısından gösterdiği karakteristik özellikleri esas alınarak, üç ayrı dönemde incelenmiştir:

İlk çocukluk (Okul öncesi dönem) 4-6 yaş,

Orta çocukluk (İlköğretimin birinci devresi) 7-9 yaş,

İleri çocukluk (İlköğretimin ikinci devresi) 10-12 yaş.

Her dönemdeki din gelişim özellikleri ve bu özelliklerin doğurduğu temel ihtiyaçlar ortaya konmuş, din eğitim ve öğretiminin görevleri ve sorumlulukları belirlenmeye çalışılmıştır.

İlk çocukluk ve orta çocukluk çağları, alandaki kaynak eserlerden, araştırmacının kendi çocukluklarından ve gözlem imkânı bulabildiği çocuklardan elde ettiği bilgiler ışığında işlenmiş, ileri çocukluk çağı ise ilköğretimi kapsayan alan araştırmasının bulguları ile birleştirilerek tartışılmıştır. Başlangıçta, araştırmacı, araştırmasını sadece ilköğretim (okul öncesi) çağındaki din motifleri üzerinde yoğunlaştırmak istemiş fakat, bu konuda bazı engellerle karşılaşmıştır. Araştırmanın projesi ancak, okul öncesi çağına ilköğretim çağına da eklenmesi ve çalışmanın deneysel yönünün ilköğretimde yapılması koşuluyla onaylanmıştır. Araştırmacı ziyaret ettiği ilköğretimde zaman zaman anaokulu öğretmenleri ile görüşmüş ve onların değerli tecrübelerinden yararlanmıştır. Çalışmanın okul öncesi bölümünün yazıldığı yıllarda, bir anaokulu öğrencisi olan araştırmacının çocuğu ve onun sınıf arkadaşları araştırmacıya önemli ipuçları vermişlerdir. Araştırmacı, öğretmenlerimizin, eğitimcilerimizin ve ebeveynlerimizin eleştirilerini, katkılarını alabildiği ölçüde konusunu geliştirebilecektir.

Din eğitim ve öğretimini çocuğun anlayışına yönelik olarak verebilmek amacıyla hazırlanan bu çalışmada, çocuğun içinde bulunduğu büyüme olgusu, gelişim evrelerinin çeşitli özellikleri sürekli gözönünde tutulmuştur. Alanındaki kaynak eserlerin taranması ve araştırmadan elde edilen bulgular ışığında «Çocuğun Gelişimine Uygun Bir Din Öğretimi Modeli» geliştirilmiştir (Model bir tablo şeklinde aşağıda görülmektedir). Din bilgileri, olaylar ve fikirlerle çocuğun tecrübeleri

Tablo *Çocuğun Gelişimine Uygun Din Öğretimi Modeli**

Gelişim Basamakları	Yöntem İlkeler	Yaş
Dinî ilginin yoğun olduğu fakat dinî düşüncenin teşekkül etmediği dönem	Çocukların tecrübelerini zenginleştirmek, kendi kendine dua etmelerine imkan hazırlamak, çocukların bazı konuları soru haline getirebilmelerine fırsat tanımak	Okul öncesi dönem (4-6 yaş) İlk çocukluk
Dinî düşüncenin uyanışı, Duygusal öğrenme çağı	Çocukların tecrübelerini geliştirmek, zenginleştirmek, Hayattan konular aracılığı ile dinî konulara hazırlamak., Bazı dinî pratiklere alıştırmak	İlköğretimin birinci devresi (7-9 yaş) Orta çocukluk
Dinî düşüncenin gelişmesi, Zihinsel öğrenme çağı	Çocukların temel tecrübelerini değerlendirmek. Din dili ve sembolik konular üzerinde çalışmalar yapmak	İlköğretimin ikinci devresi (10-12 yaş) İleri çocukluk

* Bu alanda yapılmış araştırma sonuçlarından yararlanılarak hazırlanan program sadece bir modeldir. Bu programın öğretmenlerle-
rin gayretleri ile ve değerli tecrübeleri ile birleştiği takdirde uygulanabilirlik kazanacaktır.

arasında bağlantı kurularak yapılacak öğretim, adım adım, çocuğu sorumluluk çağına götürecektir. Burada esas olan, kişinin, dinî inancı kendi gayretleri ile yürütmesine yardım etmektir.

Din öğretimi yapılırken, ferdin gelişim özelliklerine uyulmalıdır. Bilgilerin çocuğa veya gence uyması psikolojik bir zorunluluk olduğu kadar dinî bir sorumluluktur. Vahiy insan içindir, insan onu anlayacak ve yorumlayacaktır. Hayatın ilk yıllarındaki din eğitimi ve öğretimi, dinî bilgileri bütünüyle çocuğa aktarmak demek değildir, ruh ve zihin kabiliyetlerini işleterek onu vahiy anlamaya hazırlamaktır. Çocuğun kabiliyetleri erken yaşlarda geliştirilirse ileride bir yetişkin olarak o, kendisi için gerekli olan öğretimi devam ettirebilir ve müslüman olmanın ne demek olduğunu anlayabilir.

Buraya kadar «Çocuk Eğitiminde Dinî Motifler» isimli çalışma ana hatları ile tanıtılmaya çalışılmıştır. Konuya açıklık getirmek için ise aşağıda «Okul öncesi çağı» na ait bazı bilgiler verilmiştir.⁵

DİN EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİNDE ÇOCUK MERKEZLİ YAKLAŞIM

Okul Öncesi Çağ

1. Dinî Gelişim Özellikleri

a. **Tanrı Anlayışı:** Çocuk hangi yaşta "Allah" kavramını kazanır? Bu gerçekten cevaplandırılması güç bir

sorudur. Genellikle, üç-dört yaşından itibaren dünyayı ve kendi varlığını soru alanı yapan çocuğun dinî fikirlerle temasa geldiği söylenir. Çocuklar dil öğrenmeye, zihinsel ve duygusal gelişmeye paralel olarak dinî kavramlarla karşılaşır. Çocuğun Tanrı kavramıyla karşılaşması sadece yaş faktörüne bağlı değildir. Olgunlaşmanın yanında, çevrede yaşanan ve öğretim konusu yapılan dinin onun üzerindeki etkisi küçümsenemez. Dinî törenlerin ve inanışların ağır bastığı yerlerde dinî uyanış çok erken olmaktadır.

Psikolojik ve pedagojik çalışmalara göre dinî bilincin uyanmasında ve gelişmesinde rol oynayan etkenler şunlardır:

1. Çocuğun doğal gelişimi
2. Aile çevresindeki ve birlikte olduğu diğer yetişkinlerin tutumu,
3. Dinî konuların doğrudan doğruya öğretilmesi.⁶

Çocuk beden, zihin ve duygu gelişimine paralel olarak sosyo-kültürel etmenlerle aldıklarını psikolojik evre ve karakteristikler içinde bilincine mal eder, özümser.

Yapılan incelemelerden örnek vermek okul öncesi çağıdaki dinî kavrayış hakkında bilgi verebilir.*

Bazı pedagoğlar çocukların Tanrı anlayışlarını sorular yardımıyla ortaya koymak istemişlerdir.

5. Bkz. Selçuk, Okul Öncesi ve Okul Çağı Çocuğunun Eğitiminde Dinî Motifler, ss.79-118. Adigeçen araştırmada okul öncesi Çağı şu başlıklar altında incelenmiştir. Okul Öncesi Eğitiminin Amaçları; Okul Öncesi Çocuğun Dinî Gelişim Özellikleri; Okul Öncesi Çocukların Dinî Soruları ve Cevapları; Anaokulu Programında Yer Alan Etkinlikler ve Din Eğitimi; Anaokulunda Sözle İfade Çalışmaları, Anaokulunda Oyun, Anaokulunda Özel Günler.

6. Spinks, *Psychology and Religion*, p.105.

* Özellikle okul öncesi çocukların dinî kavramları nasıl anladıkları konusunda Batı ülkelerinde detaylı araştırmalar yapılmıştır. Bizde henüz o ölçüde araştırmalar yok denecek kadar azdır. Bu yüzden yer yer çalışmamızda kullandığımız araştırmaları konu, yöntem ve sistem açısından tanıttık. Sözü edilen araştırma bulgularının din ve kültür farklılıklarının da gözönünde bulundularak değerlendirilmesi gerektiği unutulmamalıdır. Çocuğu yetişkinlerin dini ile teması olmadan yetiştirmek mümkün olmadığı için kişinin dinî gelişiminin ne kadarının sosyal tesirlere ne kadarının güdülere bağlı olduğu konusu tartışmalıdır.

Bu konuda en eski araştırma Barnes tarafından yapılan araştırmadır⁷ (Barnes, E. Theological Life of a California Child Pedagogical Seminary, 1892, 2, 442-448). Barnes öğretmen ve annelerden çocuklara şu soruları sormalarını ister: Allah nerede? O ne yapıyor? Neden O'nu göremiyoruz? 27 çocuğun cevapları incelendiğinde, çocukların büyük bir bölümünün Allah'ı büyük ve çok iyi bir insan olarak tasavvur ettikleri görülmüştür. Bazı çocuklar Tanrı'yı beyaz elbise giyen, ak sakallı bir ihtiyar olarak tasvir etmişlerdir.

Barnes her ne kadar yaşa bağlı değişimleri incelememişse de bulguları küçük çocukların Tanrı anlayışlarını "Antropomorfik" düşünce tarzlarını göstermektedir.

Çocukta Tanrı kavramı gelişimini araştıran bir başka çalışma Harms'a aittir (Harms, E. The Development of Religious Experience in Children, American Journal of Sociology, 1944, 50,112,122).

Harms'a göre soru sorarak çocuğu konuşturma yaklaşımı eksikti. Bu yöntem sadece dinin zihinsel yönünü açığa çıkarıyordu. İnsan her şeyi cansız kelimelerle ifade edebilseydi müziğe, resime, güzel sanatlara ihtiyaç duymazdı. Harms dinî kavramların sadece kelimelerle ifadesini yeterli bulmamıştır. Bu yüzden o, deneklerinden Tanrı'yı nasıl tasavvur ettiklerini resim çizerek ifade etmelerini istemiştir. Denekler farklı okullardan, farklı sınıflardan ve farklı yaş gruplarından, yaşları 3-18 arasında değişmektedir.

Deneklere önce şu konu üzerinde düşüncelerini söylemişlerdir:

—Tanrı'yı zihninizde nasıl canlandırırınız?

Daha sonra onlardan düşündüklerinin resmini çizmeleri istenmiştir. Yaşça büyük öğrenciler Tanrı'nın resmini çizmeyi reddedince onlara da dinin en anlamlı yönünü ifade eden bir resim çizmeleri söylenmiştir. Harms bulgularını 3 grupta toplamıştır. Bu gruplar deneklerin yaşları ve dinî tecrübenin aşamaları ile ilgidir.

Okul öncesi dönem "Peri Masalları Çağı"dır (Fairy Tale Stage) Tanrı'nın bulutların üzerinde, altın sarayda yaşayan bir kişi olarak tasvir edildiği, duygu ve hayallerin yoğun olduğu bir dönemdir.

Bu alanda önemli bir diğer araştırma da R.P. Bernard Mailhiot'un 240 okul öncesi çocukla yaptığı "Et Die Se fit Enfant" adlı araştırmasıdır.

Araştırmanın amacı çocuklarda dinsel kavramların ve özellikle Tanrı kavramının gelişimini ortaya

koymaktır. Metot olarak "Projektif Teknik" seçilmiştir. Projektif Teknik, kişiliğin tetkikinde kullanılan bir metottur. Bu metotta denek belli bir durum içine konur ve konuşturulur, verdiği cevaplar incelenir.

Projektif Tekniklerde kullanılan uyarım mümkün olduğu kadar çok sayıda cevaplar gerektirebilir. Psikologlar bu özelliğinden dolayı projektif teknikleri zengin ipuçları veren metotlar olarak değerlendirmektedir.⁸

Projektif teknikler kullanılış şekillerine ve amaçlarına göre sınıflandırılmaktadırlar. En yaygın olanları şunlardır:

1. Tamamlama testleri. Burada denekten bir çağrışım serisini veya bir hikayeyi tamamlaması istenir.

2. Yorum testleri. Deneğin buradaki görevi bir uyarımdan hareketle bir hikayeyi yorumlamak, tartışmak veya anlatmaktır.

3. Verim testleri. Denekten burada istenen şey, bir desen çizmek, bir resim yapmak ve bunun üzerinde konuşmaktır.⁹

Mailhot, okul öncesi çocukların dinsel tutumlarını araştırırken yukarıda sayılan testleri kullanmıştır. Testlerden birinde çocuklardan Tanrı'nın resmini çizmelerini istemiş resimlerin çizimi bittikten sonra çizilenler üzerinde çocukları konuşturmuştur. Çocukların bir bölümü (%34'ü) Tanrı'nın resmini yapmayı reddetmiştir. Tanrı'nın resmini çizmeyi kabul edenlerin büyük bir bölümü (%92'si) Tanrı için bir çocuk resmi çizmişlerdir. Mailhot, araştırmasının psikolojik, pedagojik ve teolojik açıdan yorumlarını yapmıştır.

Psikolojik açıdan yaptığı yorumda şöyle demektedir:

"Çocukların büyük bir bölümü Tanrı için çocuk-
insan figürleri çizdiler. Bu sonuç, çocuk psikolojisinin verileri ile uyum halindedir ve Jean Piaget'in görüşlerini desteklemektedir. J. Piaget'e göre gelişiminin bu döneminde çocuk, kendini herşeyin merkezi yapar ve yetişkinler bu dünyada sadece «dekor» olarak kullanılır. Çocuk kendi kendisini çevrenin merkezi olarak hissetmekle kalmaz, üstelik bu çevrenin efendisi olarak görür.

Bu yaş çocuğunun mantık ve heyecan dünyası yetişkinlerin fazla önemli olmadıkları bir dünyadır. Bu dünya onun lehine organize edilmiştir. Önemli olan sadece kendisidir. Durum böyle olunca bu yaş çocuğunun mantığına göre Tanrı'nın bir çocuk olması normaldir.

7. *Encyclopedia of Religion and Ethic*, III:520.

8. Delay, J. and P. Pichot «Psikolojinin Tanımları ve Metotları ve Komşu Disiplinlerle İlgileri», s.331.

9. Projektif Tekniklerin gruplandırılması ve kullanılış (şekilleri için bak. Pichot, *Psikoloji Alanında Testler*, ss.91-93).

Mailhiot çocukların çizdikleri resim hakkında konuşmalarını dinledikten sonra şu hususu da eklemektedir: "Çizilen bu çocuk, kimsenin karşı koyamadığı, herkesin ve herşeyi emri altında bulunduran olağanüstü bir çocuk özelliklerini taşımaktadır".¹⁰

Araştırmalar okul öncesi çocukta Tanrı anlayışının antropomorfist olduğunu göstermektedir. Bu deneysel çalışmaların tümü Batıda yapılmıştır. Ülkemiz çocuklarının dinî gelişiminin ele alındığı eserler yeterli düzeyde olmadığından bu konuda bir genellemeye varmak güçtür. Çocuk Allah'ı insana ait çizgiler içinde gözönüne getirebilir. Türk gençleri üzerinde yapılan bir araştırmada şu ifadelere rastlanmıştır.

«Çocukluğumda Allah'ı görebildiğim ufuklardan ötede bir sandalyede oturan, bir ihtiyar dede gibi anlıyordum.»

«Allah çok büyüktür, yeryüzündeki her şeyi kuşatır, denince ben, maddi olarak, herhalde Allah'ın bizimkinin yüz katı kolu olsa, yine bizim mahalleyi kuşatamaz, diyor daha büyük olması gerektiğini de düşünüyordum»¹¹

Bu tür düşünce biçimi ilk çocuklukta görülebilir. Önemli olan çocuğun maddiden maneviye, somuttan soyuta geçebilmesi ve düşüncenin bir yerde donmamasıdır. Araştırma sonuçlarında, yaş gruplarında farklılıklar olabileceği kabul edilmiş fakat bu konuda kesin bir yargıya varma konusunda ürkek davranılmıştır.

Eski bir araştırma (Mathias, W.D. Ideas of God and Conduct, New York: 1943) bu önemli noktaya şöyle işaret ediyor: "Okuldaki değişik yaş grubunun bulunduğu sınıflar elbette önemlidir. Fakat ileri sınıfta olan öğrencilerin alt sınıftaki öğrencilerden daha tutarlı bir Tanrı anlayışına sahip olduklarını söylememiz mümkün görülmemektedir".¹²

Çocukta Allah kavramının şekillenmesinde yaş faktörü önemli ise de, çocuğun, aile fertlerinin veya yakınlarının ilahî varlık karşısındaki tutum ve davranışları hemen bu faktörün arkasından gelmektedir. Bu konuda, okul, öğretmen ve okunan kitaplar, çocuğun gelişen çevresi de diğer etmenler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Çocukla kurulan iletişim biçimine göre dinî kavramlar anlam kazanıp yüceltirlir.

Çocuk ruhunu ve onun ihtiyaçlarının nelerden ibaret olduğunu anlamak çocuklardaki normal gelişme özelliklerini bilmekle mümkündür. Bu alanda bilgi

sahibi olmayan anne ve babalar, eğitimciler çocuklardan fazla şeyler bekleyebilirler veya onların kişiliklerini ağır sözler ve sert cezalarla düzeltmeye kalkabilirler.

Şu örneğe bakalım:

«Allah çok büyüktür, derlerdi. Ben Karadeniz'in kıyısında büyüdüm, sordum. -Ne kadar büyüktür, şu denizin ortasında olursa, başı göğe değer mi? Büyüklüğüm bana o kadar kazdılar ki, hiç unutmuyorum».¹³

Çocuğun gelişim seyri bilinirse, seviyesine uygun eğitimle öğretim metodu bulunabilir.

Okul öncesi çocukları Tanrı'yı insan gibi düşünebilirler fakat onların yaptıkları açıklamalar çok zengin bir hayal güçlerine sahip olduklarını göstermektedir.¹⁴

«Allah terasları olan bir evde oturmakta, çiçekler toplamaktadır.»

"Tanrı ayda yaşayan bir adamdır.»

"Tanrı uzayda yaşayan biridir.»

"Herhalde kocaman bir evde yaşıyordur, ama acıkınca susayınca ne yapıyor?»

"Bacadan çıkan dumanlar gökyüzüne Tanrı'nın yanına mı gidiyor?»

"Allah göktedir, zaman zaman uçar, bulutların üzerine oturur, bizi gözler.»

O halde zihne yüklenmek yerine, duygu ve hayalin yoğun olduğu bu dünyaya seslenebilmek daha uygun bir yaklaşım olarak görülmektedir.

Allah'ın birliğini, eşi benzeri olmadığını, bir yere bağlı olmadan düşünülmesi gerektiğini çocuğa sözle anlatmak bu yaşlarda kolay değildir. Somut işlemler döneminde bilgiler daha çok deneme, görüp izleme, bizzat katılma yoluyla zihinde tutulabilir, kullanılabilir ve genellenebilir. Zihin olgunluğu ancak buna elverişlidir.

Allah'ın yaratıklarını incelemeyen O'nun yaratıcı sıfatını anlatmak, sevgi ve merhametle davranmanın, iyiliği ve adaleti uygulamanın örneklerini göstermeden Rahman, Rahim, Adil sıfatlarını benimsetmek güçtür. Allah'ın varlığının kolay kavranır hale gelebilmesi için, mümkün olduğu kadar hayattan alınmış örnekler ve konularla çocuğa yaklaşabilmeliyiz. Çocuğu kendi varlığı, tabiat ve kainat üzerinde düşündürmek, ona soru sormasını, inceleme ve araştırma yaparak sonuçları değerlendirmesini öğretmek, tasavvurlarının güçlenmesine yardım edici

10. Mailhiot, «Et Dieu Se fit Enfant», pp.123-124.

11. Bilgin, «Okul Öncesi Çağı Çocuğunda Dinî Kavramlar», s.27.

12. Bak. Elkind, «The Development of Religious Understanding in Children and Adolescents», p.620.

13. Bilgin, «Okul Öncesi Çağı Çocuğunda Dinî Kavramlar», s.27.

14. Vergote, «Çocuklukta Din», s.319.

yollardır. Çocuğun etrafındaki varlıklardaki renk, güzellik, şekil ve düzenden haberdar olması, bunları farkedebilmesi Allah'ı tanıma, bilme, O'na inanma yolunda güçlü bir adımdır.

İlk çocukluk çağında kişinin çevresine karşı şaşırtıcı bir ilgisi ve merakı vardır. Yıllar geçtikçe ve duyarlılığın azalacağını eski canlılığını ve tazeliğini kaybedeceğini dikkate alarak, ona bu yaşlarda doyurucu bilgiler verebilmeliyiz. Bu dönemde çocuğa, içinde yaşadığımız dünya Allah'a aittir, herşeyi o yaratmıştır, varlıklar O'na aittir duygusunun kazandırılmış olması din eğitiminin amacına ulaşması demektir.

Bu yaklaşımın nasıl sağlanacağını Metodik Bilgiler kısmında ayrıntılı bir biçimde ele alacağız.

b. İbadet-Dua Anlayışı: Okul öncesi dönemde çocuk dua etmekten hoşlanır, dua etme isteği çok kuvvetlidir, yetişkinin okuduğu duayı tekrar edebilir, ezberleyebilir.¹⁵ Çocuklar kalıp duaları ezberler fakat anlamını henüz çözemezler. Konuyla ilgili bir örnek şöyledir:

Bir çocuk Allah'a imanın dağları yerinden oynatabileceği şeklindeki duayı ezberlemiş ve üç saat süreyle yöredeki dağın denize düşmesi için dua etmiştir. Duasının kabul edilmediğini görünce de uzun yıllar dua etmeyi terketmiştir.¹⁶

5-12 yaş grubu çocuklarda dua kavramının gelişimi konulu araştırmalarında Diane Long ve arkadaşları, dua kavramının gelişiminde beş basamak belirlemişlerdir. Diane Long, David Elkinde and Bernard Spilka "The Children Concept of Prayer" Journal for the Scientific Study of Religion 6, 1967, pp. 101-109).¹⁷

Görüşme, Cümle Tamamlama, Açık Uçlu Soru Sorma yöntemlerini birarada kullanan araştırmacılar, okul öncesi çocuklarında dua anlayışını "müphem ve belirsiz anlayış basamağı" olarak yorumlamışlardır. Okul öncesi çocuklar "dua" kavramının mahiyetini tam anlayamazlarsa da dua ve ibadetlere karşı çok ilgilidirler. Araştırmacılar sağlıklı bir din öğretimi ile dua kavramının gelişimi arasındaki olumlu ilişkiye de dikkat çekmişlerdir.

Mailhiot, araştırmasında okul öncesi çocuğunun dualarının sade ve tabii olduğunu örneklerle ortaya koymuştur. Çocuklar kendi kelimeleri ile dua ettiklerinde sanki çok iyi tanıdıkları bir varlıkla konuşmaktadırlar, onlar çok samimidirler. Birkaç örnek:

"Ben senden çok çikolata istiyorum.»

"Ben kocaman bir otomobil istiyorum, bir uçak sonra bir polis arabası istiyorum.»

"Ben sıra arkadaşımın cezalandırılmasını istiyorum. O çok yaramaz.»

"Ben küçük kardeşimin ölmesini istiyorum. Küçük kardeşim bütün gece ağlıyor, annem ve babam uyuyamıyorlar».¹⁸

Görülüyor ki bu dualar bazı istekleri ihtiva etmektedir. Kendi sınırlılıklarını farkedemeyen çocuklar, gerçekleştiremedikleri isteklerinin yerine gelmesi için Tanrı'ya dua etmeyi kolaylıkla kabul ederler. Çocuğa gerçekleştirmemiş istekleri için dua etmesi gerektiği fikrini aşlamak yetişkinlerin tercih ettiği bir yoldur.

«...Oyuncağı çok seviyordum. Her çeşidinden istiyordum.Babam bıkmıştı. Nineme yalvardım, ne olur babama söyle de bana oyuncağı alsın dedim. Ninem "benden değil, Allah'tan iste, dua et» dedi.¹⁹

Okul öncesi çocuğu din olgusuna karşı ilgilidir fakat onun dinî anlamda, dinî bir tarzda düşünebildiğini söylemek güçtür. O kendisini çevreleyen, yetişkinlerin dünyasında olup bitenleri yeterince anlayamamaktadır. Bundan dolayı bu evre «Peri Masalları Çağı» olarak karakterize edilmiştir. Çocuk bu dönemde kendisine anlatılanlar hakkında çok az şüphelenir ve genellikle söyleneni olduğu gibi kabul eder.

Okul öncesi çocuğunun din eğitimi ve öğretimi hakkında dikkatli olmak gerekmektedir. Her şeyi istekle kabul ediyor, her söylenene inanyor, her söyleneni kolay algılıyor görünce onun zihnine yüklenmek tehlikeli sonuçlar doğurabilir. Dinî metinleri lafzen algıladığı için zihninde bazı karışıklıklar meydana gelebilir. Onun tabii inanırılığı kolayca tahrip edilebilir. Yetişkinler, daha önce sözü edilen, çocuğun tabii diğer bir deyişle fitrî dindarlığı"nı bozmadan köreltmeden, saptırmadan dinî gelişimine yardımcı olabilmelidir.²⁰

İlk çocukluk yılları din eğitimi ve öğretimi açısından önemli yaşlardır dediğimizde, bu yıllar doğrudan doğruya bir din eğitimi ve öğretimi için en uygun yıllardır demek istemiyoruz. Bu yaşların önemi, ileride elde edilecek dinî anlayışa bir hazırlık dönemi olmasından kaynaklanmaktadır. İlk yaşlardaki tecrübeler ilerideki tecrübelerle temel oluşturacaktır. Dinî gelişim isteniyorsa bu ancak eğitimle mümkündür.

Bu önemli nokta bizi okul öncesi döneminde kullanacağımız metodun sağlıklı bir metot olması gerektiği sonucuna götürüyor.

15. Gessel and Ilg, *Your Children From Five to Ten*, p.451.

16. Spinks, *Psychology and Religion*, p.129.

17. Bak. Francis, «Children's Concepts of Prayer», pp.268-269.

18. Mailhiot, «Et Dieu Se fit Enfant» p.300.

19. Bilgin, «İlkokullarda Din Bilgisi Dersleri» s.162.

20. Çocuktaki dinî hazırlanışlık için bakz. Selçuk, *Okul Öncesi ve Okul Çağı Çocuğunun Eğitiminde Dinî Motifler*, ss.41-48.

2. Metodik Bilgiler

Okul Öncesi Çocukların Dinî Soruları ve Cevapları

İlk çocuklukta içinde yaşanılan dünyaya olan ilgi ve bu dünyanın sırlarını merak etme duygusu çok kuvvetlidir. İnsan bir çocuk da olsa, nereden geldiğini, kime ait olduğunu düşünmekte ve sormaktadır. Bunu bilmek onun için vazgeçilmez bir duygudur. Okul öncesi çağda Allah, melek, peygamber, cennet, cehennem kavramları henüz sırlarla örtülüdür, fakat çocuk bunlar üzerindeki sır perdesinin kalkmasını ister. Yoklayıcı sorularla kavramları öğrenmeye çalışır. Çocukların sorularını geciktirmek veya cevapsız bırakmak çıkar yol olarak görülmemektedir. Sorularına doyurucu cevap alamadığı ya da soruları cevapsız bırakıldığı zaman çocuğun merakı ve öğrenme arzusu köreltilmiş olur. Bu durum ileriki yaşlardaki öğrenmesine de olumsuz etkilerde bulunur. Çocukların anlayışı ancak kendilerine yardım edildiği oranda ilerler ve gelişir.

Sağlıklı çocuklar, gördükleri herşeyle ilgilenir, sorular sorarlar. Tecrübeleri genişledikçe, onları hayrete düşüren, şaşırtan nesnelere ilgili soruları da artar. Yakın kimseler, anne, baba, öğretmenler, çocukların sorularına cevap verirken, aynı zamanda onları eğitmektedirler. Böylece çocuklar çok küçük yaşta pek çok yeni kelime ve konu ile karşılaşabilmektedirler.

Yetişkinler genellikle her türlü benzetmeden uzak, zamana ve zemine sığmayan, ezeli ve ebedi, mutlak bir varlık inancı vermek gayesi ile çocukların Allah'la ilgili sorularına, Allah her yerdedir, herşeyi bilir ve görür, O yaratılmamıştır, O'na denk kimse yoktur... gibi karışıklıklar verirler. Bu açıklamalar dinî açıdan doğrudur, fakat çocuk açısından uygunluğu tartışılabilir. Kur'an-ı Kerim'de Allah çeşitli üslup ve ifadelerle tasvir edilmiştir.

Allah insanı yaratmıştır ve ona şah damarından daha yakındır.²¹ Göklerde ve yerde olanları bilir, üç kişi gizli konuşsa mutlaka dördüncüleri O'dur. Beş kişi gizli konuşsa mutlaka altıncıları O'dur. Bundan az veya çok nerede bulunurlarsa bulunsunlar, mutlaka O, onlarla beraberdir. Sonra kıyamet günü onlara yaptıklarını haber verir çünkü Allah herşeyi bilendir,²² O, ilktir (kendisinden önce hiç bir varlık yoktur), sondur (kendisinden sonra bir varlık yoktur). Her şey yok olurken O kalacaktır, âşikârdır (delilleriyle varlığı gün gibi açıktır), gizlidir (zâtının hakikati gizlidir, akıllar O'nun özünü idrak edemez) O, her şeyi bilendir.²³

Allah'ı yukarıda ifade edilen şekilde anlamak için oldukça derin bir düşünceye ihtiyaç vardır. Kuşkusuz okul öncesi çocuğudan Allah'ı bu şekilde anlamasını bekleyemeyiz. Fakat duyu organlarının ve zihin yeteneklerinin gelişmesine yardımcı olacak tecrübeler kazandırmakla onu, böyle bir inanca hazırlayabiliriz.

Çocukların çevresindeki eşya ve tabiat güzelliklerine karşı ilgilerini ve sevgilerini canlı tutmak, çevreden aldıkları izlenimleri, gözlemleri, duyguları tasarımları ifade etmelerine imkan sağlamak, okul öncesi dönemde ilkemiz olacaktır. Allah, çevremizde gördüğümüz varlıkları yaratan ve koruyan varlıktır. İnsanları sevmenin, saymanın, yaratılanlara değer vermenin Allah'a yakınlık olduğu benimsetilecek, yarattığı kullara, varlıklara karşı duyulan saygının Allah'a daha saygı olacağı duygusu kazandırılacaktır. Gözlem yapmak, yaşanılan dünyayı gerektiği kadar doğru, açık bir şekilde tanımak, iyi görebilmek, dokunmak, duymak, dinlemek, olaylar arasında bağ kurmak okul öncesi dönemde kazanılması gereken alışkanlıklardır.

«—Allah nerededir? —O bizi görüyorsa biz O'nu niçin göremiyoruz? —Ama biz O'nu görmek istiyoruz. —O'nun evi nerededir? —O'nun annesi, babası kimdir? —Çocukları var mıdır?...» Çocukların bu soruları, bildikleri, tanıdıkları insanlarla, Allah arasında bir ilgi kuramamanın şaşkınlığını yansıtmaktadır. Etrafındakiler bu varlıktan söz etmekte fakat kendisi O'nun kim olabileceğini bulamamaktadır. Bu aşamada —Allah insan değildir, —O'nun bedeni yoktur gibi açıklamaların onun zihnini karıştıracığı tabiidir.

5 yaş çocuğu akşam yemeğini hazırlayan annesine şu soruyu sorar:

Çocuk —Tanrı akşam yemeğinde ne yer?

Anne — Tanrı akşam yemeği yemez.

Çocuk — Akşam yemek yemediğine göre, belki de kahvaltı yapmayı seviyordur (Çocuk kahvaltı yapmayı sevmektedir)

Anne — (Nasıl açıklayacağını bilemez) Şey, Tanrı, kahvaltı yapmaz. O yemek yemez. Çünkü O'nun bizim gibi vücudu yoktur.

Çocuk — Hayret doğrusu, yemeden nasıl bu kadar güçlü olabilir!²⁴

Okul öncesi dönemde önemli olan, çocuğun neyi sormak istediğini bulmaya çalışmaktır. Bahçede arkadaşlarıyla oyun oynarken, annesinin «—Haydi artık eve çıkma zamanı» sözüne, «Neden eve geliyorum?» diye

21. 50. Kaf, 16.

22. 58. Mücadele, 7

23. 57. Hadîd, 3.

24. Mumford, *Young Children and Religion*, p.60.

bir soru ile karşılık veren çocuk aslında, «—Ben oyunu bırakıp eve gelmek istemiyorum» demektir. Çocuğun soruları her zaman bu kadar kolay anlaşılmasa da yetişkinler buna gayret etmeli, verdikleri cevaplarda samimi, dürüst olmalı, çocuğun ileride başka sorular sormasına imkan bırakabilecek açıklamalarda bulunabilmelidirler.

Bu aşamada çocukların sorularını cevaplandırırken dikkat edilecek nokta, daha sonraki sorular için açık bir kapı bırakabilmek yani çocuğun düşüncesini köreltmemektir. Verilecek cevaplar, çocuğun bir üst gelişim basamağına geçişini kolaylaştırabilmelidir. Çocuklarla konuşmak, onları dinlemek, sorularına cevap vermek çocuk eğitiminin önemli prensipleridir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki tek uygun, tek doğru cevap yoktur. Çünkü her çocuk farklı bir şahsiyettir ve sorunun yöneltildiği şartlar farklıdır.

Okul öncesi çocukların eğitimi memleketimizde mecburi öğrenim dışındadır. Bu dönem aile içinde gerçekleştirilen bir eğitim devresi olarak kabul edilmiştir. Çocuğun eğitiminde hangi yönden bakılırsa bakılsın aile birinci derecede sorumludur, fakat alledeki eğitim, çocuğun bakımı, beslenmesi, uykusu ve gözetiminden ibaret olmamalıdır. Çocuğu okul öncesi dönemde tanıma, davranışlarını izleme ve onu her yönü ile bir bütün olarak ele alma ailede başlar. Aile bu görevini yaparken bazı kaynaklara ve yardıma muhtaçtır. Okul öncesi dönemde okul-aile işbirliği şarttır.

Cevaplarda Gözönünde Bulundurulacak Bazı Prensipler Şöyledir:

1. Çocuk neyi sormuşsa ona cevap verilecektir. Soru cevaplandırılmadan önce soruyu sordurtan sebepler öğrenilmeye çalışılmalıdır. Aksi taktirde hemen cevap vermek çocuğu yanlış anlamalara götürebilir. Örneğin, çocuğun yeni bir kardeşi olmuştur. Evde durum eskisi gibi sakin değildir. Çevresindekiler bu küçüğe iyi davranması onu sevmesi için etki etmektedir. Oysa çocuğun duyguları tamamen aksidir, annesini paylaşmaktan nefret etmektedir. «Bu bebek nereden geldi?» diye sorduğunda, «Allah bu bebeği verdi» şeklinde bir karşılık, Allah'ı endişe ve huzursuzluklarının sebebi gibi takdim edecektir. Ailede ilgi merkezi iken, Allah bu kardeş sayesinde onun mutluluğunu bozmuştur.

Aslında 4-6 yaş dönemi korkuların, kaygıların ve endişelerin yoğun olduğu bir dönemdir. Allah kavramı

aşılarken, kavramın bu duygular üzerine yükselmemesine dikkat edilmelidir. Bu dönemde en iyi eğitim yolu çocuğu soru sorar hale getirebilmektir.

Eğitimci ve din adamı C.Gotthif Salzmänn 1780 yılında yayınladığı Yengeç Kitabında, ana babaların çocuklarını terbiye ederken düştükleri hataları örneklerle anlatır.²⁵ Esere Yengeç adı verilmesinin sebebi, yanlış eğitim metotlarından kinaye olarak, kapağına, geri geri giden ve üç küçük yavrusuna fena örnek olan bir yengeç resmi konulmasındandır. Resmin altında şunlar yazılıdır: «Babacığım, senin bunları yaptığını görürsem, ben de yaparım!»

Çocuğun gördüklerinden, işittiklerinden çok etkilendiğini, din eğitim ve öğretiminde duyuların eğitimine önem verilmesini belirten Salzmänn, kendi din eğitim ve öğretiminde babasının büyük rolü olduğunu, her zaman babasıyla kırlara çıktığını ve babasının böyle zamanlarda Tanrı'nın büyüklüğünü anlattığı söyler. «Bende, büyük Tanrı'ya karşı sönmez ve hakiki bir hürmet başlamıştı. Babamın kalbine attığı bu tohum bende daima iyiye, daima şefkate bağlı bir his yaratmıştı. Seneler geçtikçe ben, ruhumdaki bu büyük düşüncelerin himayesine sığınarak saadetin ne olduğunu anladım. Bütün saadet ve huzurumu daima iyiye, daima şefkati ve daima Yüce Tanrı'ya düşünerek temin ettim».²⁶

Salzmänn, çocukları dinden soğutma ve hissiz yapma çareleri başlığı altında yaptığı açıklamada, «Onları evvela Yüce Tanrı'dan çok korkutarak soğutunuz, göreceksiniz ki dinsiz olacaklardır» der ve şu hikayeyi verir:²⁷

«Her gök gürleyişinde bir anne çocuklarına:

—Görüyor musunuz? Allah baba hiddetinden nasıl bağırıp çağırıyor, derdi.

Çocuklar en küçük yaramazlık yapsalar:

—Dikkat edin ha... Sonra Allah baba sizi cezalandırır, derdi. Ve bunu uzun bir konferans takip eder, onları cehennemle korkutur; Allah babanın yaramaz çocukları daima cehennemde yaktığını anlatırdı. Her gün sabahtan akşama kadar cehennem lafı ağzından düşmezdi.

Fiek de annesinden duyduğu bu düşüncelerden başka bir şey bilmiyordu. Küçük muhayyesinde bu büyük ve müşfik Tanrı'ya, korkunç bir adam şeklinde tecessüm ettiriyordu. Öyle bir adam ki, en küçücük kabahatlerinde çocukları cehenneme atan; pantolan-

25. Eser, 1942 yılında, *Yengeç Kitabı, Çocuğunuzun Fena Terbiye Ediyorsunuz* adıyla M.Cahit Gündoğdu tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

26. Salzmänn, *Yengeç Kitabı*, s.4

27. Salzmänn, a.g.e. s.65.

larını bir parça yırtmalar, cehennemde bağırta bağırta, cayıır cayıır yakan, bir kahve fincanı veya bir bardak kırsalar, onları şeytana verip işkence ettiren bir adam. Ve neticede Ulu Tanrı'dan nefret eder oldu.

—Yağmur yağdığı zaman tirtir titreyerek odanın bir köşesine çekilirdi. Her sabah her gece Tanrı'ya dua ederdi. Fakat bu içten gelen, sevgi ve saygı dolu bir dua değildi. Bu korku duası idi. Dua etmeyecek olursa, Cenab-ı Hakk'ın gazabına uğrayacağından korkardı.

Büyüdüğü zaman bile bu düşüncesinden kurtulamadı.»

2. Cevap çocuğun tecrübe ve anlayışına göre ayarlanmalıdır. Cevap çocuğun sorduğu soruyu aşmayacaktır. Bu şüphesiz kolay değildir, fakat en iyisi kısa ve sade cevap verme yoluna gitmektir. Cevap çocuğa yetmezse zaten başka sorular soracaktır. Soru hakkında bütün bilinenler aktarılmamalıdır. Çok uzun ve detaylı açıklamalar onu korkutabilir.

5 yaşında bir çocuk annesine şöyle sormuştur:

—*Anneciğim, sen benim annemsin, anneanne de senin annen, anneannenin de bir annesi var, onun da bir annesi... Bu nereye kadar gider?*

Anne cevap vermeden şu ilaveyi yapar:

—*Evet senin baban var, onun da babası, yani deden, dedenin de bir babası... Anne sözünü tamamlamadan çocuk atılır.*

—*Doğru bak, bunu düşünmemiştim (Çocuk düşüncesini annesiyle paylaşmak istemiş, annesinin yaptığı açıklama ona yeni bir ufuk kazandırmıştır, çocuk başka soru sormamıştır).²⁸*

Bir anne, çocuğunun Allah'ı niçin görmüyoruz? sorusuna şu cevabı vermiştir; «*Allah çok büyüktür, O'nun gözleri de büyüktür, hepimizi görebilir. Biz ise O'na göre çok küçüğüz, gözlerimiz de küçüktür, bunun için O'nu göremeyiz.*» Çocuk bu cevabı yeterli bulmuştur.²⁹

Okul öncesi eğitimde öğretmen, çocuğun görüş ufkunu genişletecek, düşüncelerini güçlendirecek, fikirlerini öbür çocuklarla paylaşmasına yardım edecektir. Unutulmamalıdır ki okul öncesi kurumunda kazanılan bilgiden çok elde edilen alışkanlıklar ve tutumlar önemlidir.

3. Çocuğa verilecek cevapta samimi olunmalıdır. Eğer yetişkinler soruyu cevaplandıramıyorsa, bunu içtenlikle itiraf edebilmelidirler. Belki çocuk, annem, babam

veya öğretmenim bunu bilmiyor diye önce hayret edecektir, fakat ilerde büyüklerin verdiği cevabın doğru olmadığını farkettiği zaman şaşkınlığı daha büyük olacaktır. Çok akıllı ve hiç yanlış yapmamış gibi davranmak doğru değildir, çocuk er veya geç büyüklerin de hata yapabildiğini öğrenecektir.

Önemli olan sorulardır, sorular canlı tutuldu mu, cevabı nasıl olsa aranacaktır. Burada bir nokta üzerinde durulmalıdır. Çocukların «—*Ağaçları kim yapar?, — Yağmuru kim yağdırır?*» gibi sorularına genellikle verilen cevap «*Allah*» olmaktadır. Aslında bu cevap, çocuğun neyi öğrenmek istediğini açıklamasına imkan vermeyen bir cevaptır. İlk yıllarda en uygun cevaplar, çocuğun o anda neyi öğrenmek istediği ve ne ile ilgilendiği gözönünde bulundurularak verilebilir. Okul öncesi çocuğunun mevsimler hakkında az da olsa bilgisi vardır. Güneşin, suyun bitkiler ve insan hayatı üzerindeki etkilerini hisseder, suyun buharlaştığını bilir. Göklerde uçakların kuş gibi uçtuğunu söyler, kendi gölgesi ile ilgilenir. Anaokulu öğrencisi bu ve bunun gibi olaylara meraklıdır, hatta tabiat olaylarının bir kısmı onun için eğlence vasıtasıdır. Çocukların bu gibi olaylarla teması ve bunlara karşı ilgi beslemeleri, Kur'an-ı Kerim'in tavsiye ettiği "dikkat ve ibretle bakış" elde edebilmeleri için bir hazırlık olabilir.

Burada anaokulu öğretmenlerinin dikkat edeceği nokta, çocukların seviyelerine ve ilgilerine bağlı olarak onları etraftaki olaylarla sıkı bir temasa getirmek, bu olaylara karşı çocuklarda tabii şekilde ilgi uyandırmak olmalıdır. Olaylar anaokulu öğrencilerinin anlayabileceği şekilde basit olarak açıklanmalıdır. Örneğin, ağaçları kim yapar sorusuna, ağaçların tohumdan geliştiği, toprakta büyüdüğü cevabı verilebilir. Çocuk böylece tabiatdaki düzen, ahenk silsile fikrine varacaktır. O yaş grubu çocuğuna bu izahlar bazen yeter, bazen de yetmeyebilir. Sorular daha sonra çeşitli şekillerde gelecektir. Çocuk, ilerde «*..tohum toprağa atılır, bir çiçek olur, bir ağaç olur, peki her ağaç hangi meyveyi büyüteceğini nereden bilir?*» diye sorabilecektir.

Önemli olan düşüncenin dumura uğratılmamasıdır.

Yetişkinler, çocukların sorularını ciddiye almalı ve onların kapasitesini düşünerek cevaplandırmalıdır. Soruları fırsat bilip, çocuk sordu diye ona yüklenmemelidirler. Unutulmamalıdır ki, soruyu soran çocuk, onun ilgileri esastır. Çocuk, sorularının ciddiye alındığını keşfederse onu rahatsız eden ürküten şeyleri

28. Araştırmacının kendi çocukları üzerindeki gözlemlerinden

29. Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, s.89.

de açığa vurmaktan çekinmeyecektir. O sağlam bir Allah fikri elde etme konusunda cesaret kazanacak, çocukça tasavvurları muhafaza etme yolunu tercih etmeyecektir.

Okul öncesi dönemde kısa ve ince geçişlerle tabii gelişime yardımcı olmak esastır.

Çocuk, neyi öğrenmek istiyorsa, ne sormuşsa onunla ilgilenmesi ve ona katılması sağlanacaktır. Açıklamalar gelişim seviyesine uygun olacak, çocuk zorlanmayacak, bıktırılmayacaktır.

4. Çocuk ibadet yerlerini merak edebilir, onlar hakkında «*Bu yerler neye yarar? İçinde ne yapılır?*» vb. gibi sorular sorabilir. Allah hakkındaki sorularını cevaplandırırken göz önünde bulundurulacak prensipler bu alanda da geçerlidir. Çocukları etkilemek ve çok bilgi vermek gayretine düşmemelidir. Dinî terimlere yaklaşımı sağlamak için çocuğun tecrübelerinden yararlanma yoluna gidilmelidir. Cami, mescit gibi ibadet yerleri gezilip görülebilir, dualar söylenebilir, günah, sevap, iyi, güzel, doğru, yanlış kavramları için örnekler verilebilir.

Bazı çocuklar içinde yaşadıkları ailenin özelliğinden dolayı dinî pratiklerle çok çabuk temasa gelirler. Aile fertlerinin dinî faaliyetlere katılması onları derinden etkiler. Ailedeki sevgi dolu yaklaşım onların dine karşı olumlu bir tavır almalarını, olumlu duygular geliştirmelerini sağlar. Ailede dinî kuralların uygulanmasının çocuğun erken tecrübelerine etkisi olduğu gibi, ilerideki sosyal tecrübelerine bunları muhakeme, yorumlama ve ifade etmede de kendisine büyük kolaylık sağlar.

Okul öncesi dönemde çocuk bazı dinî faaliyetleri yaşama imkanı bulabilmelidir. Çocuklar camide veya evde büyüklerin hareketlerini gözlerken, onların yüzlerindeki, saygıyı başkılığı ve ciddiyeti farkedeceklerdir. Bu faaliyetlerin yetişkinler için ne anlama geldiğini belki ilk bakışta tam kavrayamazlarsa da, büyükleri ile beraber olmaktan hoşlanacaklardır. Yaşadıklarını, hakikatini öğrenmeye çalıştıkları hayata ait gerçek tecrübeler olarak kaydedeceklerdir. İleri yaşlarda dahi unutulamayan davranışların hayatın erken çağına ait olduğu bilinmektedir. Çocukluğunda böyle deneyimler geçirmemiş bir çocuk ileride bu faaliyetlere gerek duymayabilir, hatta onlara küçümseyerek bakabilir.

8 yaşındaki torununun dua etmeyi bilmediğine hayret eden bir büyük anne, torununa uykudan önce, «*Allahum beni, annemi, babamı, kardeşlerimi koru.*» şeklinde bir dua öğretmiştir. Bir süre sonra çocuk annesine

şöyle demiştir: «*Herhalde, Allah zayıf bir hafızaya sahip ki her gece aynı şeyleri tekrar etmek zorunda kalıyoruz.*» Çocuğunun ibadet terbiyesini ihmal ettiğini anlayan anne, üzülüş ve yardım için öğretmene başvurmuştur.³⁰

Dua okul öncesi çocuğun eğitiminde önemli bir yer tutar. Çocuğa çok yavaş olarak küçük dualar, şükür cümleleri ve ilâhiler belletilmelidir. Ezberletilen bu dualar onun Allah'a yaklaşmasını sağlayacaktır. İnanmanın temelini atmak ve çocukta dinle ilgili kavramları oluşturmak bakımından, rivayetler Hz. Muhammed (s.a.v.)'in özellikle konuşma devresinde olan çocuklarla yakından ilgilendiğini göstermektedir. Bir rivayet, Hz. Peygamberin, küçüklere «*Lâ ilâhe illallah*» cümlesini öğrettiği şeklindedir.³¹

Neden dua ederiz? Neden ibadet ederiz? sorularına bu dönemde verilebilecek uygun karşılık şöyle olabilir: —Dua ve ibadet ederken sahip olduğumuz güzellikleri, iyilikleri hatırlar ve bunların bizi mutlu ettiğini düşünürüz. Dua bu nimetlere karşı bir çeşit teşekkürdür.

Dua söz konusu olduğunda «Allah'tan iste, sana verir» fikri üzerinde ısrar etmek doğru değildir. Çünkü okul öncesi çocuğu henüz gerçek ile hayal alemini yeterince ayıramamaktadır.

Düşüncenin bu özelliği çocukların oyunları gözlenirken de anlaşılabilir. Çocuk, gerçek ile hayal aleminin arasında gider gelir ve gerçek hayatın mahiyetini çözmeye çalışır. Örneğin henüz başkalarının malına dair fikri belirsiz olduğundan, hırsızlık yapabilir, zengin hayal dünyası onu yalanlar uydurmaya itebilir. Dua olayı onun hayal aleminin bir parçası olduğu takdirde, herhangi bir çaba sarfetmeden işleri yoluna koyabilmenin yolu yani «açıl susam açıl» demek gibi bir nevi formül olarak anlaşılabilir. O zaman çocuğun Tanrı yaklaşımı da istekleri gerçekleştiren «bir masal kahramanı» olabilecektir. 7-9 yaş grubu çocukların dua anlayışında görüleceği gibi,³² çocuklar dualarının sonunda bir mucize beklerler, dua çocuğun hayal dünyasının bir fantazisi olmamalıdır.

Okul öncesi dönemde çocukların doğal ilgi ve ihtiyaçlarını gözönünde bulunduran öğretmenler başarılı olmaktadır. Bu öğretmenler, büyüklerin kullandığı kavramlar ve fikirleri çocuklara zorla kabul ettirmek yerine bazı kavramları onlara buldurabilmektedirler. Ana okulundaki hatıralarını bir günlükte toplayan öğretmenin konuya yaklaşımı şöyledir: (Cliff P. and F. Infant Teacher's Religious Education, Diary, Readiness for Religion Series, London, Rupert Hart-Davis, 1965).³³

30. Araştırmacının kaydettiği gözlemlerden.

31. es-San'âni. Musannaf al-San'âni, IV: 334

32. 7-9 yaş grubu çocuklarının dua anlayışı ve bu dönemde eğitimle sağlanabilecek gelişim için bakz. Selçuk, Okul Öncesi ve Okul Çağı Çocuğunun Eğitiminde Dinî Motifler. ss. 129-134; ss.155-158.

33. Bak. Goldman, Readiness For Religion, pp.95-97.

«...Çocuklar dinî bilgiler saatinde diğer faaliyetlerdeki kadar aktif davranmıyorlar, benden sadece hikaye anlatmamı bekliyorlardı. Ben bu saate yeni bir görünüm kazandırmak için sürekli çalıştım. Miniklerle zaman zaman sohbet etmeye başladım. Bir gün çevremizde hoşumuza giden şeyler sevdiğimiz varlıklar üzerinde konuşuyorduk. Konu Tanrı'nın yarattığı güzelliklere, güzel şeylere geldi. Bir süre bu güzellikleri saydık, derken «Tanrı'ya şükretmek için pek çok neden var» fikrine vardık. Ben bir defter getirip çalışma masamın üzerine koydum. Bu defter 3 hafta boyunca masamın üzerinde durdu. Bu süre içinde çocuklar hatırladıkça Tanrı'ya teşekkür etmemiz gereken durumları bana söylediler, deftere yazdım. Resim çizdiler, deftere yapıştırdım. Sonra bu defteri beraber inceledik. Bu arada söz dua etmeden açıldı. «Dua etmek», «iyi olmak» kavramlarını konuştuk. Kendimiz küçük dualar yapmaya çalıştık. Bazı öğrenciler bu konuda çok başarılı oldular, bazıları ise pek yanaşmadılar. Sonra sınıfça küçük bir dua ezberledik.» Öğretmen kitabına 6 yaşındaki bir kız çocuğunun duasını almıştır:

*Parlayan güneş için
Yediğimiz yiyecekler için,
Yağan yağmur ve karlar için,
Büyüyen bitkiler, uçan kuşlar için
Bize verdiği renkli kitaplar için
Teşekkürler sana Tanrım.*

Öğrenciler dinî tasavvurlarını, duygularını, tutum davranış ve tecrübelerini kendi kelimeleri ile ifade edebilmeyi öğrenmelidirler.

Türkiye'de ana okullarında ve yuvalarda okutulan duaların en yaygın olanı aşağıdaki şekildedir. Dua yemekten önce okunmaktadır.

*Yemeğimi yemeden
El açtım Tanrım sana
Akal, sağlık, doğruluk,
İyi huylar ver bana
Yemezsem, büyüyemem
Okulumu gidemem
Çabuk çabuk yiyelim
Okulumuza gidelim
Bizi koruyan Tanrı'ya
Her zaman dua edelim
amin!*

*Yediğimiz can olsun
İçtiğimiz kan olsun
Hepimize afiyet olsun*

Ülkemizde okul öncesi çocuğun dinî gelişimini tanıttıcı bilimsel araştırmalar yok denecek kadar azdır. Çocuğun hangi soruları ne zaman sorduğu ve dinî kavramları algılayış şeklini ortaya koyan psikolojik çalışmalar hız kazandıkça, cevapların nasıl olması gerektiği ve kavramları anlamlı hale getirme amacını taşıyan pedagojik çalışmaların da çoğalacağı ümit edilebilir.

BİBLİYOGRAFYA

1. AYDIN, Mehmet S. *Din Felsefesi*, D.E.Ü. Yayınları, İzmir 1987
2. BASTIDE, Derek. *Religious Education (5-12)*, The Falmer Press, Basingstoke 1987
3. BİLGİN, Beyza. «İlkokullarda Din Bilgisi Dersleri». *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, A.Ü.İlahiyat Fakültesi Yayını, C.V, ss. 157-166, Ankara 1982
4. Okul Öncesi Çağı Çocuğunda Dinî Kavramlar «*Din Öğretimi Dergisi*, Sayı: 8-9, ss.21-30 Ankara 1986.
5. *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*. A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayını, No.185, Ankara 1988
6. CLARK, Walter H. «Research in Religious Education». (In *Religious Education*, ed. by Taylor, M. pp. 78-87), New York 1960.
7. DELAY, J. -P.Pichot. «Psikolojinin Tanımları, Metotları ve Komşu Disiplinlerle İlgileri». Çev. Erdoğan Fırat, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XX, ss. 323-343, Ankara 1975.
8. ELKIND, David. «The Development of Religious Understanding in Children and Adolescents». (In *Research on Religious Development*, ed. by Strommen M.P, pp.655-685), New York 1971.
9. *Encyclopedia of Religion ad Ethics*. James Hastings (ed.), Charles Scribner's Sons, New York 1951.
10. FRANCIS, Leslie. «Children's Concepts of Prayer». (In *a Dictionary of Religious Education*, ed. by Sutcliffe, John. M., pp. 268-269), London 1984.
11. GESSEL, Arnold and Frances L. Ilg. *The Child From Five To Ten*. Harper and Row, New York 1946.
12. GOLDMAN, Ronald. *Readiness For Religion*. A Basis For Developmental Religious Education, Routledge and Kegan Paul, London 1978.
13. GRIMM, Micheal. *What Can I Do in R.E.?* A Guide to New Approaches, Mayhew-Mc Crimmon, Great waking, England 1982
14. Holm, Jean. *Teaching Religion in School*. Oxford University Press, Oxford 1984.
15. MAILHIOT, Bernard R.P., «Et Dieu se fit Enfant» Reactions d'enfants et de groupes d'enfants a l'age prescolaria (dans *Chaiers de Psychologie Religieuse II*, Adulte Et Enfant Devant Dieu, de Godin, A.S.J., pp 115-126), Bruxelles 1968.
16. MUMFORD, Carol. *Young Children and Religion*. Edward Arnold, London 1982.
17. OATES, Wayne E. *Religious Factors in Mental Illness*, Association Press, New York 1965.
18. PICHOT, P. *Psikoloji Alanında Testler*. Çev. Selmin Evrim, Anıl Yayınevi, İstanbul 1965.
19. SALZMANN, Goothilf C. (Yengeç Kitabı). *Çocuğunuzun Fena Terbiye Ediyorsunuz*. İstanbul 1942.
20. ES-SAN'ANİ, Abdu'r-Rezzak İbn Muhamed. *Musannaf al-San'ani*. Beyrut 1972.

21. SELÇUK, Mualla. *Okul Öncesi ve Okul Çağı Çocuğunun Eğitiminde Dinî Motifler*, Doktora Tezi. A.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989 (Türkiye Diyanet Vakıfı tarafından basılmaktadır).
22. SMART, Ninan. «Explicit Religion». (In *A Dictionary of Religious Education* ed. by John M.Sutcliffe, pp. 129-130), London 1984.
23. SPINKS, Stephen G. *Psychology and Religion*. Beacon Press, Boston 1967.
24. SPODEK, Bernard. *Teaching in the Early Years*. Englewood Cliffs, Prentice Hall, Inc., New Jersey 1972.
25. VERGOTE, A. «Çocuklukta Din». Çev. Erdoğan Fırat, *A.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XXII, ss.315-329, Ankara 1978.
26. YAPAREL, Recep. «Dinin Tanımı Mümkün mü? D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.4, ss.403-417, İzmir 1987.

- ✓ Tecrübeli, dinamik ve uyumlu; SEÇKİN KADROSU
- ✓ Ciddi-Güçlü bir Eğitim ve Disiplin anlayışı,
- ✓ Rahat ulaşımı-Kaloriferli, yeni binası,
- ✓ 24 kişilik ideal sınıfları,
- ✓ Konu-Ödev ve Bölüm testleri uygulaması,
- ✓ Aylık "Genel Test" ve "Deneme Sınavları",
- ✓ Bilgi seviyesi düşük gruplara yeterince ek ders,
- ✓ Ücretsiz Etüd uygulaması,
- ✓ Anadolu Lisesi, Lise ve Meslek Liseleri için özel sınıflar
- ✓ Ankara dışından gelen öğrencilere yatılı YURT İMKANI,
- ✓ Her türlü Rehberlik Hizmetleri

☆☆☆*Samimi ve içten yaklaşımı ile*☆☆☆

Farklı Dersane

**Strazburg Cad. No: 38 Tel: 231 32 02
Sıhhiye / ANKARA**